

КАРАКЕВИЧ Р. О.

Дрогобицький державний педагогічний університет

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПОНЯТТЯ “ВОЛЯ” В НІМЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРАХ: СПІЛЬНЕ Й ВІДМІННЕ

У пропонованій статті подається зіставний аналіз німецьких та українських фразеологічних лінгвокультурем, об’єктивованих у концептополі “Воля”, який є продовженням нашого пошуку в ракурсі вивчення особливостей процесів концептуалізації та категоризації об’єктивної дійсності неспорідненими лінгвокультурами. Він продемонстрував численні випадки асиметрії ФО-лінгвокультурем, які пов’язані насамперед з особливостями національних характерів німецького й українського народів. В пропонованій розвідці висвітлюється спільне й відмінне при концептуалізації поняття “воля” за допомогою ФО-лінгвокультурем.

Ключові слова: концепт, концептополе, лінгвокультурема, асиметрія, культурний код.

В предлагаемой статье представлен сравнительный анализ немецких и украинских фразеологических лингвокультурем, объективированных в концептополе “Воля”, который является продолжением нашего поиска в ракурсе изучения особенностей процессов концептуализации и категоризации объективированной действительности неродственными лингвокультурами. Он продемонстрировал многочисленные случаи ассиметрии ФО-лингвокультурем, связанные с особенностями национальных характеров немецкого и украинского народов. В предлагаемом разыскании излагается общее и отличное при концептуализации понятия “воля” с помощью ФО-лингвокультурем.

Ключевые слова: концепт, концептополе, лингвокультурема, ассиметрия, культурный код.

The article is dedicated to the comparative analysis of German and Ukrainian phraseological linguocultures objectified in the conceptfields “Воля” (“Will”). This analysis is a continuation of our search in the light of studying of the peculiarities of the process of conceptualization and categorization of objective reality by non-kindred linguocultures. Our analysis has demonstrated numerous cases of asymmetry of phraseological units-linguocultures connected first of all with the peculiarities of the national characters of the German and Ukrainian people. Besides some common and different peculiarities in the conceptualization of the notion “will” by means of the phraseological units-linguocultures are highlighted in the given investigation.

Key words: linguoculturem, concept, asymmetry, conceptfield, cultur code.

*“В своїй хаті своя правда,
і сила, і воля!”*

*“Мені здається, що ніколи
Воно не бачитиме волі,
Святої воленьки.”*

(Т. Г. Шевченко).

Однією з найактуальніших проблем сучасних семантичних і лінгвoseміотичних досліджень є проблема взаємодії змісту мовних одиниць із пізнанням (когніцією) людини та її культурою.

Найяскравішим способом віддзеркалення культури в мові є, безсумнівно, фразеологія, яка в концентрованому вигляді відтворює специфіку історико-культурного розвитку тієї чи іншої національно-культурної спільноти. Особливим чином національно-культурне маркування фразеологічних одиниць (ФО) виявляється при їх зіставному аналізі, при “накладенні” різних фразеологій, коли крізь призму міжмовного зіставлення, через універсальне вдається вичленувати національно-специфічне [1:40–41], [2:134], [3:57–65]. У цьому зв’язку, ми вважаємо перспективним вивчення асиметрії фразеологічних знаків-лінгвокультурем на матеріалі неспоріднених мов – німецької та української [4:42–47], [5:75–79].

Так, у більшості випадків асиметричним є смислове наповнення онтологічно важливих для кожної лінгвокультури понять, бо кожен етнос по-своєму концептуалізує й категоризує об’єктивний світ, залишаючи в таких поняттях “відбитки” власного світосприйняття, світобачення та світорозуміння, аналіз яких дозволяє сформувати цілісне уявлення про характер певного народу, його ментальність. Асиметричними є як смислове наповнення концептів (поняттєвий, перцептивно-образний і ціннісний складники), так і їхня об’єктивація мовними одиницями, зокрема “дзеркалом душі народу” (В. А. Маслова) – фразеологією.

Метою пропонованої розвідки є висвітлення спільного й відмінного при концептуалізації поняття “воля” за допомогою ФО-лінгвокультурем.

Предметом дослідження є структура, семантика і прагматика лінгвокультурем, їхні семантико-мотиваційні моделі у зіставлюваних мовах.

Об’єктом дослідження пропонованої розвідки є засоби концептуалізації фразеологічного і метафоричного наповнення одиниць на позначення емоційно-вольових характеристик людини, висвітлюється внутрішня форма, виявляються факти збігу і розбіжностей(асиметрії культурем).

Матеріалом статті послужили фраземи дібрані з “Німецько-українського фразеологічного словника” (усталені порівняння) К. І. Мізін, з “Словника фразеологізмів української мови” [уклад. В. М. Білоноженко та ін.], з “Нового тлумачного словника української мови у трьох томах” [уклад. В. Яременко та ін.], а також з словника-

довідника “Знаки української етнокультури” В. В. Жайворонок, з Нового тлумачного словника української мови у трьох томах [уклад. В. Яременко та ін.] та інших джерел.

Проведення такого дослідження на матеріалі німецької та української мов свідчить про його наукову новизну, бо якщо в українській мові вивченню концепту ВОЛЯ присвячені хоч нечисленні праці [6:189–192; 7; 8; 9:264–276], то в німецькій мові детальний аналіз концепту WILLE “воля” взагалі не проводився.

Насамперед зазначимо, що концепт ВОЛЯ відрізняється від багатьох “одиначних” концептів тим, що має смислову пару – СВОБОДА (аналогічно іншим “парним” концептам: ДОБРО і БЛАГО, ПРАВДА й ІСТИНА тощо). Однак у “Знаках української етнокультури” В. В. Жайворонок узагалі не згадує поняття “свобода”, що свідчить про відсутність лінгвосеміотичної значущості цього поняття в українському етносі, хоча *волю* цей учений визначає саме через *свободу*: “*воля* (пестливе, народнопоетичне – *воленька*) – свобода, незалежність на противагу *неволі*, рабству; також в особистому плані – здатність здійснювати, переходити від думки до дії ...” [31:113].

Тісний семантичний перетин концептів ВОЛЯ і СВОБОДА дозволив деяким дослідникам узагалі стверджувати про існування у свідомості мовців єдиного концепту ВОЛЯ-СВОБОДА [8]. Так, О. Г. Лісіцин [10] вважає, що *воля* є одним із імен концепту СВОБОДА, оскільки існує єдиний концепт СВОБОДА-ВОЛЯ-ВОЛЬНІСТЬ. Визнає належність *волі-свободи* до концептуального поля “Свобода” і О. В. Варзін [11], який досліджує номінацію свободи як явище, що об’єктивується в тому числі й лексемою *воля*. Г. С. Солохіна [12] аналізує лише концепт СВОБОДА, бо він виражається, на її думку, в російській мові лексемами *свобода* й *воля*, а в англійській – *freedom* і *liberty*.

Ми принципово не погоджуємося з об’єднанням онтологічно важливих для кожного, принаймні європейського, лінгвосоціуму понять “воля” та “свобода” “під дахом” єдиного концепту. У концептів ВОЛЯ і СВОБОДА можуть більшою чи меншою мірою перекриватися їхні складники (поняттєвий, перцептивно-образний чи ціннісний або певною мірою всі разом), але кожен із них формувався в різних етносах навколо свого імені. Тому саме ВОЛЮ В. А. Маслова називає

ключовим концептом культури [13:51], цей концепт є базовим для російської культури (разом із концептами СУДЬБА та ТОСКА).

Однак ми не можемо погодитися з тим, що “воля” є національно-маркованим поняттям лише для росіян [15:132]. Цей хибний висновок А. Вежбицької, польки за походженням, нас не дивує, оскільки відчути всі глибинні смислові нюанси базових для етнокультури концептів здатен лише носій мови. При цьому облігаторним є володіння достатнім рівнем культурних знань, бо навіть досвідчені лінгвокультурологи припускаються інколи прикрих неточностей при інтерпретації національних символів, що пов’язано з недостатнім володінням, наприклад, історичної інформації. Так, В. А. Маслова стверджує [14: 66], що національним символом волі для росіян є козак, який нікому не підкорявся (пор. дивну тезу С. М. Троцюк [16:16–17], яка, аналізуючи російські концепти ВОЛЯ та ПОКОЙ на матеріалі гоголівської спадщини, висловлює думку, що запорізькі козаки є росіянами). Це парадоксальний висновок. По-перше, загальновідомо, що поняття “російський козак” дещо некоректне, оскільки кубанські та донські козаки є нащадками запорізьких (переселених Катериною II для захисту південних кордонів Росії), тому, очевидно, лише на півдні Росії носії мови можуть ідентифікувати козака як національний символ (споконвічні герої-волелюби російських билин і казок – це богатирі). Тож не дивно, що концепт ВОЛЯ є одним із основних для донських козаків [17:152], бо разом із переселенцями на південь Росії “перенеслась” і українська культура, зокрема січових козаків, для яких концепт ВОЛЯ був чи не найосновнішим. По-друге, волю козаку обмежувала сувора дисципліна, яка існувала в козацькому війську, тому воля для козака ніколи не асоціювалася з анархією. Семантика анархії з’явилася, певно, пізніше внаслідок змішування української культури з іншими, у тому числі й російською.

Отже, концепт ВОЛЯ є безсумнівно релевантним для української етнокультури. Про це свідчить, наприклад, те, що цей концепт представлений в українській пареміології більш як 200 прислів’ями, приказками та приповідками [18:92]. Для свідомості українського етносу воля – необхідна і невід’ємна складова її носія. “За українськими народними уявленнями, *воля* дорожча за гроші і навіть за саме життя: *Життя не має ціни, але воля дорожча життя*” [7:121]. Позитивно оцінюється поведінка борця за волю, а також вольові якості людини.

Тому вважаємо, що концепт ВОЛЯ є ключовим у розумінні менталітету української нації.

Свої міркування щодо ключового значення концепту ВОЛЯ для українців ми викладемо нижче при зіставному аналізі концептів укр. ВОЛЯ / нім. WILLE. Але спочатку необхідно коротко визначити спільне й відмінне понять “воля” та “свобода”, щоб обґрунтувати коректність вибору нами для зіставлення саме концептів ВОЛЯ / WILLE.

Аналіз європейської філософської думки переконує нас, що традиційно філософи не надавали поняттю “воля” семантики свободи, оскільки волю вони тлумачили як (1) одну із функцій людської психіки, яка полягає насамперед у владі над собою, керуванні своїми діями й свідомому регулюванні своєї поведінки, та як (2) бажання людини. Хоча філософська думка породила й таке енігматичне поняття, як “свобода волі”.

Часто поняття “свобода” й “воля” не диференціювалися при перекладі філософських праць. Особливо це стосується перекладів праць європейських філософів східнослов'янськими мовами, де ці поняття розмежовуються. Відомо, що історія усвідомлення людиною волі у значенні “свобода” починалася з тлумачення волі як відсутності певних перепон (примусу, причинно-наслідкових зв'язків, долі); у Сократа і Платона йдеться про єдність волі й долі; в Епікура й Аристотеля – про волю як відсутність політичного деспотизму; у стоїцизмі та неоплатонізмі – як відсутність життєвого лиха в людському існуванні. Доба Ренесансу уможливила розуміння волі як безперешкодного всебічного розвитку особистості; епоха Просвітництва під впливом наукового знання, що активно входило в усі сфери людської діяльності, підпорядкувало волю всемогутній природній причинності й закономірності. У часи І. Канта, Й. Гете, Ф. Шиллера (період романтизму) питання про волю постає як питання про постулат морально-творчого співвіднесення сутності людини та її розвитку [9: 264].

Першим висловив і обґрунтував думки про волю як універсальний принцип існування світу А. Шопенгауер, у якого весь світ став самопізнанням волі, матеріалізацією та об'єктивацією волі до життя, яку треба перебороти. Ці принципи підхопив Ф. Ніцше, але його ідеї полягають не у відмові від волі до життя, а в переплавленні волі до

життя на волю до влади. Схожі погляди виражали екзистенціоналісти М. Гайдеггер та Ж.-П. Сартр, вважаючи, що людина не має на що спертися у своїх рішеннях, крім своєї волі. Проблеми волі цікавлять персоналізм – філософську течію, що визнає й утверджує головною цінністю людського буття вільну творчу особистість (М. О. Бердяєв, Л. І. Шестов-Шварцман).

Український філософ Н. В. Хамітов на основі праць А. Шопенгауера, Ф. Ніцше, М. Гайдеггера, З. Фрейда, Е. Фрома, О. Шпенглера, А. Камю та ін. вибудував концепцію волі як внутрішнього прагнення особи до буття чи спрямованості кожної окремої людини до власного бажаного майбутнього, за якою воля може мати три вияви – (1) воля до життя, (2) воля до влади та (3) воля до пізнання і творчості [19:9].

Свобода ж є одним із ключових питань філософії, тому в кожній філософській школі й окремих філософів існує її специфічне розуміння. Для європейської філософії усвідомлення та тлумачення свободи найбільш повно здійснено в класичній німецькій філософії (І. Кант, І. Фіхте, Г. Гегель та ін.). Для філософа свобода – це насамперед свобода волі. Розуміння свободи трансформувалося з античної свободи людини в полісі (свободи закононароджених) до усвідомлення необхідності рівних прав для всіх людей у сучасній політичній інтерпретації негативної свободи.

Як бачимо, поняття “воля” та “свобода” чітко розмежовуються європейською філософською думкою. Тому існують і відповідні лексеми на позначення волі та свободи людини. Корелюють згадані поняття лише у випадку, коли мова йде про свободу волі як певні обмеження бажань людини.

Який же сенс надають цим поняттям дослідники “душ” українського та російського народів – етнолінгвісти, лінгвокультурологи, етнопсихолінгвісти, де існує тісна кореляція концептів ВОЛЯ та СВОБОДА? Попри те, що останні виражають спільні компоненти змісту, наприклад, семантику особистісної незалежності, вони є різними, бо свободу можна прирівняти до волі, а волю до свободи – ні. Тому визначимо основні критерії диференціації цих концептів:

1. Опозиція “свій” – “чужий”. Мовознавці, розмежовуючи *волю* і *свободу*, вказують на те, що ці концепти вибудовуються на опозиції

“свій” – “чужий”. По-перше, згадана опозиція є архетипним підґрунтям для формування концепту СВОБОДА, про що стверджує Г. С. Солохіна [12:39], послуговуючись етимологічними даними англійської та російської мов: *liberty* і *freedom* близькі за своєю семантикою. *Liberty* походить від *liber* “вільний”, тобто той, що народився і виріс серед своїх, рівних, таких, що належать до однієї етнічної групи, *freedom* – від *free* “вільний”, тобто “свій”, що належить до соціальної групи “своїх”. Російська лексема *свободный* походить від і.-є. основи **swe*, тому також підкреслює належність до “своїх”. Проте ми не можемо погодитись із цим висновком, оскільки етимологія іменника *Freiheit* “свобода” спорідненої до англійської німецької мови бере початок від прикметника *frei*, похідного від і.-є. кореня **rgāi*- “захищати, берегти; любити, кохати” [45:203]. Де тут хоч би натяк на семантику “свій”? Тому твердження Г. С. Солохіної базуються не так на етимологічних, як на лінгвокультурологічних даних, які потребують ще подальшої верифікації. По-друге, російська дослідниця Н. М. Петрових стверджує, що “воля та свобода – це окремий випадок опозиції “своє – чуже”, де воля первісно концепт російської свідомості, а свобода – європейської” [20:205]. Можливо ця теза і має сенс, оскільки свобода ще з часів римського права є однією з ключових цінностей західної культури [12:39]. І. О. Голубовська також наголошує, що свобода є поняттям західноєвропейським [7:111].

2. Воля – простір. Н. М. Катаєва [21:74], вивчаючи російський концепт ВОЛЯ, дійшла висновку, що ядерні смисли цього концепту маніфестують особистісний і географічний простір. Перший розуміється, з одного боку, як незалежність та стан, що характеризується повною відсутністю меж / правил для здійснення активних / інтенсивних дій виключно у відповідності до власних бажань суб’єкта, з іншого боку, як стан, що викликаний відчуттям повної відсутності обмежень. Географічний же простір – це матеріальний аналог і образ особистісного, це великий, нічим не обмежений природний простір. Д. С. Лихачов пише про це: “... воля вольна – це свобода, поєднана з простором, нічим не обмеженим простором” [22:28]. На детермінацію генезису поняття “воля” в російській мовній свідомості широкими російськими просторами вказують І. О. Голубовська [7:110] та Г. Д. Гачов [23:67]. Однак І. О. Голубовська, визначаючи історію споконвічної національно-

визвольної боротьби українського народу за волю як особливу волелюбність українців, їхній могутній внутрішній порив до волі, схиляється до думки, що в українській культурі, на відміну від російської, “аксіома етнопсихології” стосовно *волі* набуває не стільки географічного, скільки історико-психологічного характеру: *Козак та воля – запасна доля* [7:121–122].

3. Воля – бунт, анархія. Семантика безмежного простору, яка реалізується в концепті ВОЛЯ, сприяла формуванню в ньому деяких смислових відтінків, пов’язаних з анархією: воля “стихійна, причетна до бунту, небезпечна [...] та в той же час вона живильна і являє собою безсумнівну та значну цінність для людини. Відповідно, воля не підлягає схваленню і в той же час інтерпретується як життєва необхідність. При цьому воля властива не багатьом. Свобода ж передбачає відповідальність, що базується на розумі, наповнена внутрішнім змістом і оцінюється як надзвичайно важлива, ідеал та загальне благо” [21:75]. Як бачимо, свобода, на відміну від волі, передбачає обмеження: “Свобода означає моє право робити все, що мені уявляється бажаним, але це моє право обмежується правом інших людей; а воля взагалі ніяк не пов’язана з поняттям права” [24:72]. І. О. Голубовська зазначає, що “свобода [...] тісно пов’язана з правопорядком та законністю [...] – воля аж ніяк з поняттям права не співвідноситься” [7:111].

4. Воля – бажання, хотіння. Саме цей смисловий нюанс концепту ВОЛЯ аналізує Ю.С. Степанов у своїй книзі під заголовком “Воля” [25:430–434]. Розкриваючи суть концепту БАЖАННЯ (ХОТІННЯ), він у концептуальному полі з іменем *воля* досліджує психічну здатність людини, яка полягає у свідомому регулюванні індивідуумом своєї поведінки й керуванні своїми вчинками. На думку В. А. Маслової [26], ВОЛЯ – ХОТІННЯ є одним із трьох субконцептів, які можна виокремити в межах концепту ВОЛЯ. Солідарна з нею і Р. І. Веселова, яка пише: “Воля відображає національну специфіку осмислення понять “бажання”, “влада”, “свобода” як взаємопов’язаних і взаємообумовлених” [27:43].

Семантика бажання (хотіння) концепту ВОЛЯ дозволила А.Вежбицькій [28:241] стверджувати, що російське слово *воля* перекладається не лише як *freedom* “свобода”, а і *will* “воля”, “бажання”. Тому логічним є вибір нами для зіставлення з українським

концептом ВОЛЯ німецького WILLE, оскільки спільним є навіть етимологічне коріння цих концептів. Попри те, що на думку Г. П. Циганенко [32:67], давньоруська *воля* передавала семантику свободи, ця лексема не відразу набула такого значення, бо вона походить від спільнослов'янського слова **volja* з і.-є. коренем **vel*, **vol* – “хотіти, бажати” (болг. *воля*, біл. *воля*, с.-х. *вол*>*a*, словен. *volja*, ст.-польськ. *wola*, чеш. *vule*, словацьк. *vola*, лит. *valia*, латишськ. *vala* “сила, влада”, давн.-інд. *varas* – “вибір, бажання, предмет бажань”) [33:348] (пор. німецький іменник *Wille* “воля” є дериватом дієслова *wollen*, яке походить від і.-є. кореня **vel*- “хотіти, вибирати” [45:818]).

Виправданою наша позиція є і з точки зору дефініції лексем *воля* і *Wille*: укр. *воля*: “1. Одна з функцій людської психіки, яка полягає насамперед у владі над собою, керуванні своїми діями й свідомому регулюванні своєї поведінки. 2. Бажання, хотіння. 3. Право розпоряджатися на свій розсуд; влада. 4. Відсутність обмежень; привілля. 5. Свобода, незалежність; протилежне неволя, рабство” [34:373–374]; нім. *Wille*: “1. Здатність (людини) зважуватися до певних дій (вчинків) на основі осмисленої мотивації. 2. Прийняття рішення щодо певних дій (вчинків) на основі осмисленої мотивації. 3. Твердий (вольовий) намір. 4. Усвідомлене прагнення до мети. 5. Виконання ким-н. чиєї-н. волі” [46:1047].

Як бачимо, 1-ше і 2-ге значення української лексеми *воля* повністю перекриваються 1-им, 2-им та 4-им значенням німецької лексеми *Wille*; семантика влади, яка реалізується у 3-му значенні української *волі*, частково перекривається 3-ім і 5-им значеннями німецького *Wille* (метафоричний принцип *воля* – *це сила* властивий і німецькій лінгвокультурі (згадаймо: Ф. Ніцше “*Wille zur Macht*” (“Воля до влади”), а 3-тє й 4-тє – 5-им (обмеження / не обмеження чиєї-н. волі). Асиметричність виявляє повністю 5-те значення української лексеми, якому відповідає в німецькій мові *Freiheit* “свобода”.

Отже, асиметрія на мовному рівні сигналізує про асиметрію на концептуальному при об'єктивації концептів ВОЛЯ / WILLE за допомогою мовних засобів, зокрема фразеологічних. Відтак, аналіз вербалізації згаданих концептів за допомогою фразеологічних лінгвокультурем може сприяти пошуку нових нюансів світобачення німецького й українського етносів, що дозволить краще зрозуміти ментальність цих народів. Розглянемо детальніше спільні й відмінні для

згаданих народів метафоричні принципи як вектори взаємодії концептів у межах концептополів, та й концептосфери в цілому, певної лінгвокультури.

Спільні метафоричні принципи:

1. Воля – це сила. Українські й російські мовознавці наголошують на тісному зв'язку концепту ВОЛЯ з концептом СИЛА [31:113; 29:47], що підтверджується пареміологічним матеріалом, напр.: *Моя воля, моя сила; Воля дає силу слабим; Боягуз умирає тисячу раз, а відважний тільки раз; Великі душі мають силу волі, а слабодухи гинуть у неволі; Тільки й волі, що крикнуть у полі; Ваша сила – ваша й воля; Панська воля – панська й сила; Чия воля, того й сила; В полі дві волі: чия подолає, того і право має* [35:205; 36:27, 53; 37:155; 38:155; 39:88]. Але осмислення волі як сили, що здатна кардинально впливати на життя людини, засвідчує і німецька фразеологія, напр.: *seinen Willen durchsetzen* (досл.: проштовхувати свою волю) – “поставити на своєму”; *wo ein Wille ist, ist auch ein Weg* (досл.: де воля, там і дорога) – “де бажання, там і вміння” [40:320; 47:730].

2. Воля – це бажання (прагнення, мета). Як в українській, так і в німецькій лінгвокультурах концепти ВОЛЯ / WILLE вербалізуються за допомогою ФО, які несуть семантику бажання, прагнення або мети, напр.: укр. *Або волю здобути, або дома не бути; Хоч рачки, та на волі; вольному воля* – “як собі хочеш”; *остання воля* – “бажання, розпорядження, висловлене перед смертю”; нім. *einen Willen fest wie Eisen haben* (досл.: мати міцну волю, як залізо) – “мати залізну волю”; *letzter Wille* (досл.: остання воля) – “рішення на випадок смерті; заповіт”; *einen eigenen Willen haben* (досл.: мати власну волю) – “знати, чого хотіти” [41:108; 39:587; 43:124; 42:54; 46:1048]. Однак тут воля в українців постає насамперед як свобода, що підкреслює волелюбність українського народу – провідну рису його менталітету.

3. Воля – це поневолення (покора): Вольова особистість підкоряє собі іншу, безвольну, відтак, остання мусить виконувати волю першої. Цей універсальний закон людських стосунків відобразився й у ФО німецької та української мов, напр.: нім. *jmds. Willen brechen* (досл.: ламати чий-н. волю) – “пригнічувати кого-н., вимагати від кого-н. покори”; *keinen eigenen Willen haben* (досл.: не мати власної волі) – “не знати, чого хотіти; дуже підкорятися іншим”; *jmdm. zu Willen sein* (досл.: бути кому-н. до волі) – “бути покірливим чий-н. волі”; *es steht in*

j-s Willen (досл.: це знаходиться в чий-н. волі) – “це залежить від кого-н.”; укр. *волити волю* – “виконувати чиєсь бажання, слухати когось”; *диктувати свою волю* – “нав’язувати кому-н. свої погляди і змушувати його діяти відповідно до них”; *віддаватися на волю кому-н.* – “давати можливість кому-н. володіти, розпоряджатися собою”; *Не підеш по добрій волі, то підеш поневолі* [46:1048; 43:199; 38:430].

4. Воля – це свобода дій (вчинків). Нами вже згадувався такий термін, як “свобода волі”, який зародився в царині філософії. Це поняття, власне, є квінтесенцією людської сутності, тим, що вирізняє людину серед тварин, оскільки лише людина може реалізовувати свої осмислені вольові бажання (прагнення). Проте на шляху до реалізації вольових зусиль людини можуть бути чи не бути різні перешкоди (обмеження). Цей смисловий відтінок концептів ВОЛЯ / WILLE об’єктивується у численних ФО, напр.: укр. *давати волю* – “1. Не обмежувати когось у діях, у виявленні почуттів. 2. Не стримувати своїх почуттів”; *з доброї волі* – “без примусу, добровільно”; *пускати на волю Божу* – “не затримувати кого-н., відпускати”; нім. *jmdm. allen Willen lassen* (досл.: дозволити кому-н. всю волю) – “надати кому-н. повну свободу дій”; *jeder nach seinem Willen* (досл.: кожен за своєю волею) – “кожен, як він хоче”; *freier Wille* (досл.: вільна воля) – “свобода рішень (вчинків)”; *etwas aus freiem Willen tun* (досл.: чинити щось за своєю волею) – “без примусу, добровільно”; *des Menschen Wille ist sein Himmelreich* (досл.: воля людини – це її царство небесне) – “коли хтось обов’язково хоче щось зробити, потрібно йому поступитися, навіть якщо цього сам не розумієш” [43:177, 584; 40:320; 46:1048; 47:1730].

5. Воля – це птах. У народнопоетичному мисленні вільна людина традиційно асоціюється із пташкою, що літає, не знаючи просторових обмежень [9:272]. І це стосується не лише українського етносу, а й німецького, напр.: нім. *frei wie der Vogel in der Luft* (досл.: вільний, як птах у повітрі) – “вільний”; укр. *як вільна пташка* – “незалежно, самостійно, безтурботно” [42:189; 43:583].

Відмінні метафоричні принципи:

1. Воля – це найдорожча цінність. Як нами вже зазначалося, для українців *воля* – це найдорожче. Відомо, що концепт ВОЛЯ набув значення ціннісного орієнтиру для українського етносу ще з часів козацтва, що зафіксовано з тих пір і “устама” народу, напр.: *Воля*

дорожча за життя; Воля дорожча від усього; Воля – маленьке слово, а всі йому раді; Хоч долі, аби у своїй волі [35:205; 44:13; 38:154].

2. Воля – це доля. Мовознавці неодноразово підкреслювали тісний зв'язок в українській лінгвокультурі концептів ВОЛЯ та ДОЛЯ [6: 190], [31:113]. *Воля* в українців є передумовою щасливої долі, що засвідчують численні паремії, напр.: *Хто без волі, той без долі; Без волі плачу доволі* [36:54; 39:100]. Особливо без волі не було долі в козака, напр.: *Степ та воля – козацька доля; Чоловік без волі, що кінь на припоні* [38:207; 39:587].

3. Воля – це мрія. Дослідники української ментальності називають мрійливість характерною рисою національного характеру українців. Споконвічною ж мрією українців є *воля*. Так, І. О. Голубовська пише: “В українському культурному ареалі концепт *воля* виступає виплеканою народом мрією про гідне людини вільне життя (*Сам у неволі, а мрії на волі*). Вона зіставляється з добром і правдою, які можна одержати тільки в боротьбі” [7:120] (див. також: *Краще на волі на вітці, чим у неволі у золотій клітці; Хоч і спина гола, аби своя воля; І золота клітка для пташки неволя; Хоч три дні перед смертю волі побачить* [35:205]).

4. Воля – це зло (неволя). Лінгвокультурологи, які вивчають російський концепт ВОЛЯ, стверджують про двояке розуміння волі російською свідомістю та її суперечливу оцінку: з одного боку, воля надає простір для дій (вчинків), а з іншого – воля є злом [14:66; 16:21]. Ці висновки справджуються, як демонструє наш матеріал, і для українського концепту ВОЛЯ, напр.: *Своя воля мед п'є, своя воля й кайдани кує; З доброї волі борщу не зварити; І вовк на волі, та вис доволі; давати волю рукам – “хапати, чіпати руками, битися”; давати волю сльозам – “нестримно, невтішно гірко плакати, ридати”; давати волю язикові – “не стримуватися, не контролювати себе у висловах; дозволяти собі говорити зайве”; давати волю серцю – “1. Віддатися своїм почуттям. 2. Не стримувати свого гніву, обурюватися”* [38:155; 43:177]. Очевидно, така полярна концептуалізація поняття “воля” пов'язана з інтровертністю українців, які часто бояться спрямувати волю на зміни в установленому порядку світу [19:9]. Тому сумнівною є теза Т. А. Космеди, що *воля-свобода* в українській мові завжди актуалізує позитивну оцінку семантику [8:139].

Концепт ВОЛЯ є, на нашу думку, бінарно-опозиційним, бо активізує у свідомості українців опозиційний концепт НЕВОЛЯ. На протиставленні концептів ВОЛЯ – НЕВОЛЯ побудовані численні паремії, напр.: *Хоч ти в багатстві, та в неволі, а я хоч голий, та на волі; Дай серцю волю, а сам підеши у неволю; Дай рукам волю, сам підеши в неволю; Дай серцю волю – заведе в неволю* [38:29, 155, 53]. Показово, що в німців також існує поняття “неволя” – “Unwille”. Але лексема *Unwille* передає семантику не так свободи, як вольового зусилля (прагнення), напр.: *gezwungener Wille ist Unwille* (досл.: вимушена воля – це неволя) – “не сам гвіздок лізе в стіну”; *Wo ein Wille ist, ist auch ein Unwille* – досл. і перенос. “де воля, там і неволя” [40:320; 47:1730].

5. Воля – це знання. Релевантність для німецького етносу концепту ORDNUNG [30:174] зумовлює координацію вольового зусилля (прагнення) зі знаннями, тобто представник німецької лінгвокультури обов’язково повинен співвідносити свої бажання і прагнення з усталеними в цій лінгвокультурі поведінковими стереотипами. Тому в німецькій мові можемо зустріти такі ФО-лінгвокультуреми: *mit Willen und Wissen* (досл.: з волею і знанням) – “1. Свідомо і добровільно. 2. Свідомо, навмисно. 3. З відома і за згодою”; *ohne j-s Willen und Wissen* (досл.: без волі та знань) – “Без відома і згоди”; *etwas mit Willen tun* (досл.: робити що-н. із волею) – “робити що-н. навмисно, свідомо” [40:320].

Таким чином, проведений у пропонованій розвідці аналіз спільного й відмінного при концептуалізації поняття “воля” українською та німецькою лінгвокультурами за допомогою ФО-лінгвокультурем виявив асиметрію при об’єктивації концептів ВОЛЯ / WILLE: якщо тісна кореляція концептів ВОЛЯ – СИЛА, ВОЛЯ – БАЖАННЯ (ХОТІННЯ), ВОЛЯ – ПОНЕВОЛЕННЯ, ВОЛЯ – СВОБОДА ДІЙ, ВОЛЯ – ПТАХ є спільним для згаданих народів, що пояснюється їхнім європейським походженням, то взаємодія концепту ВОЛЯ з концептами ЦІННІСТЬ, ДОЛЯ, МРІЯ, НЕВОЛЯ є релевантним лише для української свідомості, а ВОЛЯ – ЗНАННЯ – для німецької. Тому вивчення лінгвокультуремної вербалізації концептів ВОЛЯ / WILLE сприяло пошуку нових нюансів світосприйняття, світобачення і світорозуміння німецького й українського етносів та характерних рис їхньої ментальності. На перспективу залишається дослідження асиметрії ФО-лінгвокультурем, які об’єктивують концепти укр.

СВОБОДА / нім. FREIHEIT, що симбіозно пов'язані з концептами
ВОЛЯ / WILLE.

ЛІТЕРАТУРА

1. Добровольський Д. О. Национально-культурная специфика во фразеологии / Дмитрий Олегович Добровольский // Вопросы языкознания. – 1997. – № 6. – С. 37–48.
2. Мізін К. І. Порівняння у фразеології / Костянтин Іванович Мізін. – Вінниця : Нова Книга, 2009. – 240 с.
3. Солодуб Ю. П. Национальная специфика и универсальные свойства фразеологии как объект лингвистического исследования / Юрий. Петрович Солодуб // Филологические науки. – 1990. – № 6. – С. 55–65.
4. Каракевич Р. О. Національно-культурна маркованість фразеологічних одиниць на позначення виміру та ваги в німецькій та українській мовних картинах світу / Роксоляна Орестівна Каракевич // Вісник Донецьк. ун-ту. – Серія Б : “Гуманітарні науки”. – 2008. – Вип. 1. – С. 42–47.
5. Каракевич Р. О. Національно-культурна вербалізація фразеологічної мікросистеми “Напої” (на матеріалі німецької та української мов) / Роксоляна Орестівна Каракевич // Слов'янський вісник : зб. наук. пр. – Серія : “Філологічні науки” Рівненськ. держ. гумансп. ун-ту та Рівненськ. ін-ту слов'янозн. Київськ. славіст. ун-ту. – Вип. 8. – Рівне : РІС КСУ, 2009. – С. 75–79.
6. Головенко К. В. Концепти “ДОЛЯ”, “ВОЛЯ”, “СЕРЦЕ” в українській мовній картині світу та їх віддзеркалення в англomовному світосприйнятті / Крістіна Вікторівна Головенко // Вісник Житомирськ. держ. ун-ту ім. І. Франка. – Житомир : ЖДПУ. – 2007. – Вип. 33. – С. 189–192.
7. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу : [монографія] / Ірина Олександрівна Голубовська. – [2-е вид., випр. і доп.]. – К. : Логос, 2004. – 284 с.
8. Космеда Т. А. Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки / Тетяна Анатоліївна Космеда. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2000. – 350 с.
9. Маленко О. Аксіологія волі і контекст романтизму: енергетика слова і простору (лінгвопоетична візія волі в романтичному дискурсі) / Олена Олегівна Маленко // Ритми сучасної філології : до 50-річчя професора Т. А. Космеди : зб. наук. ст. / упоряд. Ф. С. Бацевич. – Львів : ПАІС, 2007. – С. 264–276.
10. Лисицын А. Г. Анализ концепта свобода-воля-вольность в русском языке : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 спец. “Українська мова” / Алексей Геннадьевич Лисицын. – М., 1995. – 259 с.
11. Варзин А. В. Свобода как языковой и духовный опыт: номинация и концептуализация Ф. М. Достоевского : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Алексей Владимирович Варзин. – М., 2003. – 212 с.
12. Солохина А. С. Концепт “свобода” в английской и русской лингвокультурах : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.20 / Анна Сергеевна Солохина. – Волгоград, 2004. – 191 с.
13. Маслова В. А. Лингвокультурология : [учебн. пособие для студ. высш. учебн. заведений] / Валентина Авраамовна Маслова. – М. : Издат. центр “Академия”, 2001. – 208 с.
14. Маслова В. А. Ното lingualis в культуре : [монографія] / Валентина Авраамовна Маслова. – М. : Гнозис, 2007.
15. Вежбицкая А. Судьба и предопределение / Анна Вежбицкая // Путь. – 1994. – № 5. – С. 130–135.
16. Троцюк С. Н. Концептуальная парадигма как средство отражения авторского мировидения (на примере повестей Н. В. Гоголя “Старосветские помещики”, “Тарас Бульба”) : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Русский язык” / Светлана Николаевна Троцюк. – Ростов-на-Дону, 2007. – 20 с.
17. Брысина Е. В. Этнокультурная идиоматика донского казачества : Монография / Евгения Валентиновна Брысина. – Волгоград : Перемена, 2003. – 292 с.
18. Фатеева Л. М. Лінгвокультурологічний концепт “воля” (пареміологічний аспект) / Людмила Михайлівна Фатеева // Наукові праці Миколаївського державного гуманітарного університету імені Петра Могили. – Т. 67, вип. 54. – Миколаїв : Вид. МДГУ ім. П. Могили, 2007. – С. 92–94.
19. Майданюк І. З. Проблема волі у філософській культурі України IX–XVIII ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : спец. 09.00.05 “Історія філософії” / Ірина Зиновіївна Майданюк. – Львів, 2003. – 19 с.
20. Петровых Н. М. Концепты воля и свобода в русском языковом сознании / Наталья

Михайловна Петровых // Известия Уральск. гос. ун-та. – 2002. – № 24. – С. 207–217. 21. Катаева Н. М. Русский концепт *ВОЛЯ*: от словаря – к тексту : дис. здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 “Українська мова” / Наталья Михайловна Катаева. – Екатеринбург, 2004. – 180 с. 22. Лихачев Д. С. Заметки о русском / Дмитрий Сергеевич Лихачев. Избранные работы в трех томах. – Т. 2. – Л. : Худож. лит-ра, 1987. – С. 418–494. 23. Гачев Г. Д. Национальные образы мира: Общие вопросы / Георгий Дмитриевич Гачев. – М. : Сов. писатель, 1988. – 445 с. 24. Шмелев А. Д. Русская языковая модель мира : [материалы к словарю] / Алексей Дмитриевич Шмелев. – М. : Яз. славян. культуры 2002. – 224 с. – Серия: Язык. Семиотика. Культура : Малая серия. 25. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры / Юрий Сергеевич Степанов. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М. : Акад. проект, 2001. – 990 с. 26. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика: учебное пособие / Валентина Авраамовна Маслова. – Минск : ТетраСистемс, 2004. – 256 с. 27. Веселова Р. И. Концепт *ВОЛЯ* в трудах В. И. Даля (опыт лингвокультурологического анализа) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 “Українська мова” / Раиса Игоревна Веселова. – Иваново, 2004. – 160 с. 28. Вежбицкая А. Сопоставление культур через посредство лексики и прагматики / Анна Вежбицкая ; [пер. с англ. А. Д. Шмелева]. – М. : Яз. славян. культуры, 2001. – 272 с. – (Серия : Язык. Семиотика. Культура). 29. Урысон Е. В. Проблемы исследования языковой картины мира : Аналогия в семантике / Елена Владимировна Урысон. – М. : Языки славянской культуры, 2003. – 224 с. – (Studia philologica). 30. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / Андрій Михайлович Приходько. – Запоріжжя : Прем'єр, 2008. – 332 с.

ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

31. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник / Віталій Вікторович Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с. 32. Цыганенко Г. П. Этимологический словарь русского языка / Галина Павловна Цыганенко. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – К. : Радян. шк., 1989. – 511 с. 33. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : [в 4-х т.]. / Макс Фасмер. – СПб. : Азбука, 1996. – 2500 с. 34. Новий тлумачний словник української мови : [3-х т.] / [уклад. В. Яременко та ін.]. – [2-е вид., випр.]. – К. : Видав. “АКОНІТ”, 2008. – Т. 1. – 926 с. 35. Багмет А. Збірка українських приказок та прислів'їв: Репринт. відтворення видання 1929 р. / А. Багмет, М. Дашенко, К. Андрущенко. – К. : Техніка, 2002. – 224 с. 36. Плав'юк В. Приповідки або українська народня філософія / Володимир Плав'юк. – Едмонтон : Асоціація Українських Піонерів Альберти, 1988. – 354 с. 37. Українські прислів'я та приказки / [уклад. С. Мишанич та ін.]. – К. : Дніпро, 1984. – 389 с. 38. Багмут Й. А. Українські прислів'я та приказки : Дожовтневий період / [упоряд. Йосип Андрійович Багмут та ін.]. – К. : Держлітвидав УРСР, 1963. – 791 с. 39. Номис М. Т. Українські приказки, прислів'я і таке інше / Матвій Терентійович Номис ; [збірн. О. В. Марковича та ін.]. – К. : Либідь, 1993. – 765 с. 40. Німецько-український фразеологічний словник : [в 2-х т.]. / [уклад. В. І. Гаврись та ін.]. – К. : Радянськ. шк., 1981. – Т. 1. – 416 с. ; Т. 2. – 382 с. 41. Народ скаже – як зав'яже: Українські народні прислів'я, приказки, загадки. – К. : Веселка, 1973. – 227 с. 42. Мізін К. І. Німецько-український фразеологічний словник (усталені порівняння) / Костянтин Іванович Мізін. – Вінниця : Нова книга, 2005. – 304 с. 43. Словник фразеологізмів української мови / [уклад. В. М. Білоноженко та ін.]. – К. : Наукова думка, 2003. – 1104 с. 44. Березовський І. П. Вік живи – вік учись / Іван Павлович Березовський. – К. : Радянськ. школа, 1961. – 134 с. 45. Duden. Das große Wörterbuch der deutschen Sprache in 12 Bänden. – [2., völlig neu bearb. u. erw. Aufl.] / [von G. Drosdowski]. – Mannheim ; Wien ; Zürich : Dudenverlag, 1989. – Bd. 7. : Etymologie. – 842 S. 46. Der kleine Wahrig. Wörterbuch der deutschen Sprache / Neu herausgegeben von Dr. Renate Wahrig-Burfeind mit einem “Lexikon der deutschen Sprachlehre”. – Gütersloh : Berstelsmann Lexikon Verlag GmbH, 1997. – 1152 S. 47. Röhrich L. Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten / Lutz Röhrich. – Freiburg ; Basel ; Wien : Herder, 2001. – Bd. 1. – 348 S., Bd. 2 – 734 S., Bd. 3 – 1106 S., Bd. 4 – 1502 S., Bd. 5 – 1910 S.